

FÅGLARI UPPLAND

Årgång 16 • 1989 • nummer 1

Redaktör & ansvarig utgivare: Rickard Fredriksson,
Flogstavägen 81E, 752 63 Uppsala (018-46 27 28).
Redaktion: Hans Ackered (018-32 61 26), Dag Eriksson
(018-11 26 46), Mats Peterz (018-25 77 76), Johan Sten-
lund (0753-543 75) & Martin Tjernberg (0171-601 30).

Fåglar i Uppland (FIU) utges av Upplands
Ornitologiska Förening (UOF) och ut-
kommer (februari och september) med
fyra nummer årligen, varav två program-
blad. Medlemmar och övriga kan erhålla
tidskriften genom att betala in 40:- på
UOF's postgiro 22 87 04-3.

Material till tidningen och bytestidskrifter
tillsänds redaktören (adress, se ovan).
Manusstopp för icke beställt material är—
senast—den 1 augusti respektive den 1
januari.
Adressändringar/distribution handläggs
av UOF's kassör (adress, se nedan).

Upplands Ornitologiska Förening (UOF)

Björn Lundgren ordförande
Olundarensan 130, 752 55 Uppsala (018-42 52 94)
Dag Eriksson vice ordförande
Glimmeröv, 10D, 752 41 Uppsala (018-11 26 46)
Mats Edholm sekreterare
Johannebäcksg. 48A, 754 33 U-4 (018-25 47 62)
Bengt Säfström kassör
Liggargatan 10, 754 20 Uppsala (018-10 30 95)
Kjell Håbinette
Gållan Hagby, 740 20 Brunna (018-39 70 94)
Jacob Höglund
Linnégatan 2, 753 32 Uppsala (018-10 08 65)
Berill Schelander
Bonadvägen 48, 752 57 Uppsala (018-42 94 81)
Martin Tjernberg
Pl. 559A, 190 63 Örsundsbro (0171-601 30)

UOF's försäljning, ansvariga
Björn Lundgren & Bengt Säfström (adress, se ovan)

© 1989. Fåglar i Uppland,
Upplands Ornitologiska Förening.
Copyright på bilder innehas av
respektive fotograf.

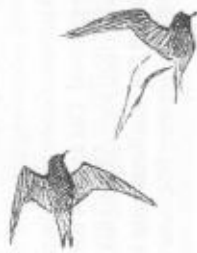

Sveriges Ornitologiska förening (SOF)
Box 142 19
104 40 Stockholm (08-662 64 34)

Expeditionstider: 09-16 måndag-fredag, lunchstängt 12-13; förest. Eva Nordin, intendent, Gustaf Avélin.

Vattenfåglarna i Mälaren 1860-1980 —utveckling under 120 år

ÅKE ANDERSSON

I Mellansveriges mitt öppnar sig landskapet i
Mälarens stora öppna vattenytor omväxlande
med djupt inskurna vikar. Dessa vattenleder
har sedan länge utnyttjats som viktiga trans-
portvägar och de många fornlämningsarna
minner oss om tidiga bosättningar från vikinga-
tid (900-900 e Kr). Kanske stod här Sveriges
vaggal—eller åtminstone en av dem.

Människans närvaro har ändå fram till idag
format Mälarlansskapet och dess fågelfauna.
De arter som ut för ögonblicket tycker sika ingå
som en självklar del i faunan kanske bara ha en
relativt kort historia i området, medan andra har
haft en mera stabil utveckling och ytterligare
andra har ut kanske inte ens hunnit uppleva...

Åke Andersson, som har lång erfarenhet av vät-
marker och främst andfåglar, ger i denna uppsats
en bild av olika mer eller mindre "vattenbundna"
arters utveckling mellan 1860-1980—alltså en 120 årig översikt av utvecklingsändringar
hos olika arter. Mot bakgrund av ett historiskt perspektiv har ut också större möjligheter att
"skåda in i framtiden".

Andersson, Å. 1989. Vattenfåglarna i Mälaren 1860-1980—utveckling under 120 år. -Fåglar i Uppland, 16:3-12.

De första fågelfaunistiska uppgifterna från Mälaren är från 1700-talet. Tengmalm (1783) har
presenterat en lista över fåglar vid Almare-Stäket (se Brusewitz 1988). Fischerström (1785) ger
en rätt utförlig lista på förekommande fåglar i sin "Beskrivning över Mälaren". Även
Wikström (1840) omnämner från sitt Stockholmsperspektiv en del arter från Mälaren.

Gemensamt för dessa tidiga källor är att de inte innehåller någon fullständig artförteckning.
I några fall är det också oklart vilka arter som avses, som en följd av att systematiken inte var
helt klarlagd. Bl a gäller detta för måsfågarna. Först kring mitten av 1800-talet blir lokal-
faunorna så utförliga och kunskaperna om fåglarnas utbredning i landet så stora att det med
någorunda säkerhet går att belägga arters invandring, respektive försvinnande i en viss trakt.
Självfallet utgör en genomarbetad lokalfauna därvid det bästa utgångsmaterialet. Tyvärr
saknas den typen av material från Mälarmrådet.

Närmast efter de ovan nämnda tidigaste källorna kommer en sammanställning av Mesch
publicerad 1844 och gällande Uppsalastraktens fåglar. Med tillkort av information från

fågelfaunor som omfattar hela landet går det att från mitten av 1800-talet fastlägga artuppsättningen i Mälaren. Eftersom även en del djurgeografiska och faunistiska arbeten av senare datum behandlar äldre tiders faunor finns också där information som kan användas för "rekonstruktion". Den värdefullaste källan av detta slag är Ekmans studie av djurvärldens utbredningshistoria på skandinaviska halvön (1922).

Även dokumentationen av fåglarna i Mälaren under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet är begränsad. Det är först när uppmärksamheten fokuseras på Hjälstaviken och något senare Askövikens systematiska kvalitativa inventeringar kommer till stånd. Det begränsade intresset för fågelforskning i denna del av landet är anmärkningsvärt med tanke på närheten till universitet, högskola och naturhistoriskt museum i Uppsala och Stockholm.

Att, som sker i denna uppsats, rekonstruera fågelfaunans sammansättning i äldre tid i ett så stort och varierande område som Mälaren har naturligtvis sina risker. Det kan ha dröjt årtionden innan invandring eller försvinnande blivit upptäckta och dokumenterade. Arter som förekom i litet antal eller mycket lokalt kan ha förblivit oupptäckta under ännu längre tid. Emellertid är det inte de enskilda arternas förekomst som är det viktiga resultatet av en sådan här sammansättning, utan snarare att belysa olika faunakomponenters utveckling och hur det totala antalet arter förändras. Detta ger oss nämligen ett svar på hur fågelfaunan reagerat på förändringar i miljön.

I den här bearbetningen har till Mälaren räknats de grunda vikar som genom sänkningar och regleringar av vattenståndet blivit helt eller delvis avsnörda från sjön. Hjälstaviken är den viktigaste av dessa vikar. För några arter är det oklart om häckningsuppgifterna avser Mälaren eller mindre vatten i närheten av sjön. Detta är fallet för rörhöna och knipa.

Arter som funnits under hela perioden

Följande 27 arter har uppfattats *häcka* i Mälaren *under hela perioden 1860-1980*: storlom, skäggdopping, knölsvan, snatterand, kricka, gräsand, årtä, skedand, småskrake, storskrake, brun kärrhö, fiskguse, lärkfalk, vattenrall, småfläckig sumphöna, sothöna, tofsvipa, stor-spov, enkelbeckasin, drillsnäppa, gråtrut, fiskmå, fisktärna, ängsppiärka, gulärta, sävsångare och sävsparv.

Därutöver finns det några arter som har eller kan ha häckat under kortare perioder i ex större och mindre strandpipare och jorduggla. När det gäller att avgöra om vissa arter hör till vattenmiljön eller ej finns det en del gränsdragningsproblem. Jag har som synes tagit med glada och pilgrimsfalk bland Mälarens fåglar men uteslutit berguv liksom sädesärta, kärrsångare och buskskvätta. Urvalet kan naturligtvis diskuteras.

Skäggdoppingen—som i våra dagar är UOF:s symbol—etablerade tämligen sent någon lätare population i Uppland. *Great Crested Grebe*. Foto: Jan Elmeld/N

Vilka arter har invandrat eller försvunnit?

I detta avsnitt kommenteras de arter som invandrat till Mälaren eller försvunnit från sjön under undersökningsperioden. Även en del gränfall beskrivs. Arter som uppenbarligen funnits under hela perioden tas ej upp till behandling. Inågra fall har jag inte kunnat avstå från att sätta om framtiden eller göra enstaka kommentarer över utvecklingen under 1980-talet.

Skäggdopping. Arten utvidgade sitt område i Mellansverige och ökade i antal under 1800-talet. Mesch (1844) anför den som sällsynt i Uppsalastrakten på 1840-talet. Anges vara vanlig vid Ekolsund på 1860-talet (Meves 1868), medan Lönnberg (1920) citerar Nilsson (1858) och uppger att den "veterligt ej rått så långt norrut". Det finns alltså starkt stöd för antagandet att arten häckade i Mälaren 1860. Förmodligen har den invandrat under början av förra seklet, för att idag kunna anses som en allmän häckfågel.

Svarthakedopping. Ekman (1922) nämner att den häckar i Hjälstaviken och Lönnberg (1920) anger första häckningen där till 1909. En invandring tycks ha skett till Mälaren strax efter sekelskiftet. Nu i slutet av 1980-talet är den så fåtalig att den riskerar försvinna.

Rötdrom. Fischersström (1785) skriver att rötdrommen häckar på flera ställen i Mälaren. Den försvann från flera områden i landet under andra hälften av 1800-

talet för att återinvandra på 1930-talet (Ahlén 1977). Kollhoff (1907) anför att arten ännu på 1850-talet anträffades på några få ställen upp till Uppland. Jag har sett dess temporära försvinnande till 1860-talet och dess återkolonisation till 1930-talet.

Häger. Häckningen i frihet på Skansen fr o m 1938 (Curry-Lindahl 1959) har här utnyttjats som kolonisationsår, trots att häckningsplatsen ligger något utanför Mälaren.

Grågåås. Var uppenbarligen försvunnen från Mälaren redan i slutet av 1700-talet. Återkom genom inplantering i mitten av 1970-talet (Västeråsområdet och Dalbyviken).

Kanadagås. Inplanterad i Västeråsstrakten 1945 (Curry-Lindahl 1959). Nu allmänt häckande i hela Mälaren.

Arta och snatterand. Båda arterna synes ha funnits i

begränsat antal under hela perioden med Hjälsstaviken som säkraste fäste (Meves 1868).

Skedand. Belägg för häckning av skedand vid Mälaren finns först från slutet av 1800-talet (Kolthoff 1899). Med hänsyn till artens förekomst i Mellansverige under andra hälften av 1800-talet har jag dock tolkat att arten var förbisedd i Mälaren.

Brunand. Invandrade till Hjälsstaviken mot slutet av 1800-talet (Kolthoff 1907).

Vigg. Lönnberg (1920) anger att av dykänder är det blott brunanden som tillhör Hjälsstaviken som säker häckfågel. På karta i Ekman (1922) finns förekomst av vigg markerad i Hjälsstaviken. Från Ekolin finns häckningsfynd från 1933 (Gunnerbeck 1935). Arten kan ha varit förbisedd, men tillsvärdare måste tidpunkten för invandring anges till cirka 1920.

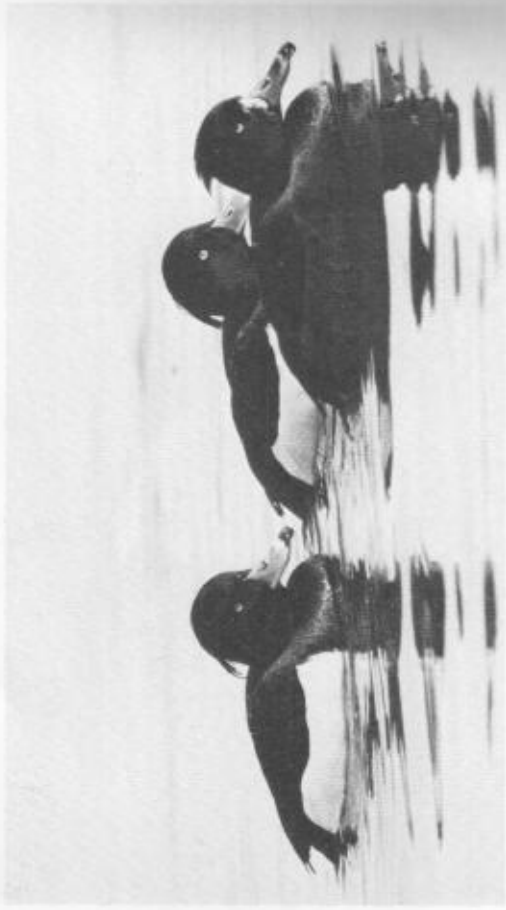
Knäp. Långt in på 1900-talet saknades knäpan som häckfågel i Mälardalen (se karta i Ekman 1922). Från och med slutet av 1960-talet tycks artens expansion ha lett till en mera allmän och omfattande häckning i Mälaren (se bl a Vår Fågelvärld, 30 (1971):256). När knäpan började häcka i sjön kan ringas in med viss osäkerhet. Floderus (1925) uppger att arten häckade i Ryttern i västra Mälaren omkring 1920. Von Essen (1941) konstaterar att knäpan ej häckade vid Skokloster och Spö åren 1938-40. Sten Forselius (i brev) sglg 1-2 kullar i Bondkroken söder om Skokloster 1946 och gjorde under åren 1944-47 många observationer under häckningstid. Det är därför betogt att upplåta arten som bofäst i Mälaren fr o m mitten av 1940-talet.

Småskrake. Småskrakens förekomst i mellansvenska sjöar är dåligt dokumenterad. Arten finns listad som häckande av Tengvalm (1783) och finns idag i tämligen begränsat antal främst i Björkfjärden-Prästfjärden-området. De kunskaer vi har om artens biologi och utbredningshistoria ger ingen anledning att ifrågasätta att arten funnits häckande under hela den här behandlade tidsperioden (jfrt ex Arvidsson & Schaffer 1986). Ekman (1922) uppger att arten inte häckar i Mälaren är troligen ett resultat av bristande kunskap om sjöns centrala fjärdar.

Glada. Minskade kraftigt under slutet av 1800-talet. Mesch (1844) anger gladan som allmän och enligt Kolthoff (1907) var den allmän upp till Uppland ännu på 1860-talet, men vid sekelskiftet anför han att något enda par häckar i Uppland och Södermanland. Enligt Osterlöf (1945) daterar sig de sista kända häckningarna vid Mälaren från början av 1940-talet.

Havsörn. Häckade 1918 och 1921 vid norra Björkfjärden (Curry-Lindahl 1959), vid Barkarö i västra Mälaren 1921 men ej 1922 (Västmanlands Naturvetenskapliga Förenings protokoll 2/9 1922). Därefter saknas arten som häckande i Mälaren.

Brun kärnhök. Arten gick kraftigt tillbaka i slutet av 1800-talet (Kolthoff 1907), troligen främst genom förföljelse (se Engelhart 1869). Då såväl Kolthoff som Ekman (1922) omnämner den som häckande i Uppland respektive Mälaren får Högdahls (1917) uppgift om att arten endast fanns kvar på tre platser i landet upplättas som överdrivet pessimistisk. Därmed uppfattar jag att arten funnits i Mälaren åtminstone sedan 1860.

Viggen är idag en vanlig art i Mälaren, men den anses ha etablerat sig här först på 1920-talet. Tufted Duck. Foto: Jan Elmehid/N

Pilgrimsfalk. Fanns kvar i Mälaren på 1950-talet (Curry-Lindahl 1959) och enligt Ingemar Ahlén (pers. medd.) ännu på 1960-talet.

Vattenrall. Fischerström (1785) har upp vattenrallen bland Mälarens häckande fåglar. Inte i något av 1800-talsarbetena om Mälaren (Engelhart 1869, Mesch 1845, Meves 1868) omtalas arten medan Kolthoff (1907) anger den som ganska sällsynt i Södermanland och Uppland vid sekelskiftet. Med viss tvekan anser jag att vattenrallen funnits i Mälaren under hela den behandlade perioden.

Småfläckig sumphöna. Omtalas som häckande här och där i Uppsalatrakten av Mesch (1845). Bofynd rapporteras från Hjälsstaviken av Engelhart (1869) och Meves (1868).

Rörhöna. Rörhönan var enligt Kolthoff (1907) en stor sällsynthet i Sverige ända till 1800-talet, då den började uppträda i Mälarens vassrika vikar. Engelhart (1882) anför den som häckande i Hjälsstaviken, men arten (1845) har rörhönan med i sitt arbete över Uppsalatrakten fauna. Enligt Lönnberg (1920) avser uppgifterna om rörhönan i Hjälsstaviken inte viken utan dammar vid Ekolsunds slott. Invandring under 1880-talet förefaller trolig.

Sothöna. Omnämnes av Linné från Mälaren (se Lönnberg 1920), var mycket allmän i Hjälsstaviken på 1830-talet (Wikström 1840) och här och där i Uppsalatrakten (Mesch 1845). Sothönan nådde alltså Mälaren senast i början av den expansion som vi menar inträffade under 1800-talet.

Strandskata. Är en sentida invandrare. Vid inventering i Björkfjärden-Prästfjärden 1969 fann Helge Röhörp tre bon (pers. medd.).

Större strandpipare. Arten tas upp bland Mälarens häckfåglar av Fischerström (1785), medan Mesch (1845) anger den som icke häckande i Uppsalatrakten. Floderus (1925) säger att den fördom häckade i Västra trakten. Från 1900-talet finns inga uppgifter om häckning, jag antar att den försvann under slutet av 1800-talet.

Kärnsnipa. Lönnbergs (1920) uppgift om häckning i Hjälsstaviken ("reder sitt bo") och Meschs (1845) påstående att arten var allmän i Uppsalatrakten utgör bekräftelse på att kärnsnippan tidigare häckade i Mälaren. Ännu på 1860-talet var den rätt allmänt häckande i det inre av södra Sverige men en kraftig tillbakagång synes ha skett före sekelskiftet (Kolthoff 1907). I Hjälsstaviken saknades den 1930 (Lindroth 1930).

Brushante. Av Mesch (1845) ansedd som allmän i Uppsalatrakten och förr allmän i Uppland enligt

Sundström (1890), men anges som försvunnen från större delen av södra och mellersta Sverige av Kolthoff 1907. Från 1900-talet finns uppgift om en trolig häckning i Köpingstrakten (Floderus 1925) och vid övre Foret 1956 (Curry-Lindahl 1960). Aterigen kan vi konstatera att det är mycket tunt med uppgifter om artens försvinnande. Jag väljer att datera brushantens bort till 1880-talet.

Rödbena. Häckar i Mälaren (Jägerskiöld & Kolthoff 1898, Wright et al 1929). Förr häckande i Mälaren enligt Jägerskiöld (1930). Antagligen försvann den från Mälaren under 1910-talet.

Grönbensa. Denna art var ännu på 1860- och 70-talen en av de vanligaste vadarna i södra Sverige—även i slättbygderna. Redan vid sekelskiftet konstaterar dock Kolthoff (1907) att den finns kvar bara på några få platser. Mesch (1845) och Sundström (1890) anger den som häckande i Uppsalatrakten respektive Uppland. Försvinnandet sänts här till 1870-talet.

Dubbelbeckasin. Både Fischerström (1785) och Mesch (1844) har tagit med arten. Ett stort antal sköts på en lekplats i Uppsalatrakten 1863 (Wright et al 1929). Uppgifterna hos Kolthoff (1907) antyder att den mer eller mindre försvann från Uppland under 1800-talets slut. I Mälarens västra del är den enligt Floderus (1925) mycket sällsynt—troligen ej häckande (s. Fjerdhundra) respektive ej vanlig (Köpingstrakten).

Dvärgmåsa. Häckade i Askövikens, nära Västerås 1942-64 (Vår Fågelvärld, 29 (1970):122; 31 (1972):274). Där till enstaka häckningar i Hjälsstaviken (Lindroth 1930).

Skrattmåsa. Häckar fr o m 1901 i Hjälsstaviken (Wright et al 1929), i Lärstaviken och Ekolin från 1917 (Ekman 1922) och i västra Mälaren sedan 1923 (Floderus 1925). På senare år har arten genomgått en kraftig tillbakagång och t ex finner vi numera bara 25 par (1987) i Hjälsstaviken (Douhan 1988).

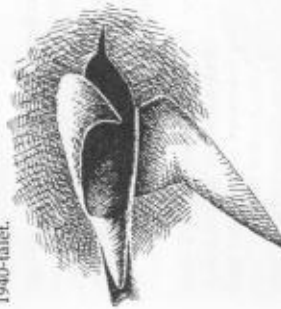
Silltrut och gråtrut. Enligt Fischerström (1785) fanns två måsfågelarter i Mälaren, nämligen "nåsen, homåkän" som säkerligen är fiskmåsen och "trutten eller fiskmåsen Larus fuscus, kanske också Marinus" som torde vara silltrut eller gråtrut. Ökman (1783, 1792), som försökte reda ut begreppen kring måsarterna kallar silltruten "trut" och anger att den (i Värmdö skärgård) går närmare fastlandet än havstruten samt att den är vanlig. Om gråtruten sägs att några familjer tillbringar sommaren med sällarna på de yttre Värmdöklipporna. Mesch (1845) anför bara silltruten som sällsynt gäst i Mälaren medan Wikström (1840) för Stockholmsstrakten nämner att silltruten förekommer mångenslades och att gråtruten är sedd flerstades men sällsynt. Varken dessa eller senare källor ger något säkert underlag för att avgöra vilken trut som Fischerström avsåg. Med hänsyn till arternas utbredningshistoria och framför allt förekomst under mitten

av 1800-talet (se bl a Hartman 1859) har jag valt att tolka Fischerströms "trutt" såsom varande gråtruten. Bevisligen var den väletablerad i västra Mälaren i slutet av 1890-talet (Flodenus 1925). De första sentida häckningsfynden av silltrut i Mälaren är från cirka 1936 (Björnholmen vid Ålsten, Stockholm; Gunnar Brusewitz i brev) och 1945 (Sotholmen vid Drottningholm; Svärdsö 1950). Häckar numera i liketantali i östra halvan av Mälaren (egna observationer). Jag uppfattar alltså att silltruten gjort sin entré i Mälaren på 1930-talet—ytterligare synpunkter på ämnet välkomnas.

Havstrut. Första konstaterade häckningen är från 1976 (Risberg 1979). Fanns även i flera fjärdar i centrala delen av Mälaren (egna observationer).

Svarttärna. I Hjälsaviken förekom svarttärnan under 1860-talet ganska allmänt (Engelhart 1869, Meves 1868), den visade sig där till frammet seleskiftet (Wright et al 1929). Koltsoff uppger 1907 att den försvunnit från Hjälsaviken. Den återkoloniserade emellertid Mälaren 1942 (Fauna & Flora, 38:186) genom att etablera sig i Askövikens, där den sedan dess häckat.

Gråhoppssångare. Uppträdde 1931-33 utanför Västerås och i Hjälsaviken 1940 och 1942 (Curry-Lindahl 1963). Det är troligt att häckning började förekomma regelbundet fr o m 1940-talet.

Figur 1. Förändringar i Mälarens vattenfågel-fauna 1860-1980. Det rektangulära mitrifältet symboliserar den grupp av arter (S=27) som funnits häckande under hela perioden. Det vänstra fältet anger fall av försvinnanden (S=12) och det högra fall av invandring (S=18). Asterisk (*) markerar att tidpunkten för förändring är osäker.

Changes in the bird species pool of lake Mälaren 1860-1980. Three different areas are marked in the figure (from the left): species which had disappeared (S=12), stayed the whole period (S=27) and colonized (S=18).

Rörsångare. Uppgifterna hos Lönnberg (1920), Jäger-skiöld (1919), Ekman (1922) och Curry-Lindahl (1963) tyder på att rörsångaren invandrat till Mälaren under 1910-talet. Pettersson & Lars Broberg, pers. medd.).

Förlorare och vinnare

En summering av förändringarna i fågelfaunans artsammansättning i Mälaren visar att 27 arter funnits häckande under hela perioden (fig. 1). Antalet försvunna arter är 12 och antalet nya är 18. Två arter—rördrom och svarttärna—upphörde att häcka på 1800-talet men återkoloniserade Mälaren på 1940-talet. Totalt sett har alltså ungefär halva antalet arter, som funnits någon del av perioden, antingen försvunnit eller nyinvandrat. Det totala antalet arter år 1860 har (med viss osäkerhet) satts till 39, medan det år 1980 var 45.

En granskning av invandring och utvandring för olika artgrupper visar att rovfågarna och vadarna är de två förlorarna, medan andfåglar och måsfåglar tillhör vinnarna. Att vadarna missgynnats hänger ihop med utdikningar, sjösänkningar, ändringar av vattenståndsregim och minskat bete på stränderna. Den enda vadart som tillkommit under perioden är signifikativt nog en art med helt andra biotopkrav (strandskata). Rovfågarnas tillbakagång förklaras av olika slag av förföljelse, påverkan av miljögifter (pilgrimsfalk) och eventuellt förändringar i jordbrukslandskapet (glada).

I vinnargruppen andfåglar finns tre dykandarter och två gåsarter men ingen simandart. Både brunand och vigg uppfattas som invandrare från sydost. Knipans kolonisation av Mellansverige omfattar både näringsfattiga och näringsrika sjöar—något orsakssamband har ej presenterats. Grågäsen har säkert funnits i Mälaren längre tillbaka i tiden och utgör exempel på återkolonisation efter det att populationen återhämtat sig efter alltför hård beskattning. Artens nutida entré skedde genom utplantering. Kanadagäsen är som bekant införd från Nordamerika.

Det finns ett stort antal fågelarter som invandrat eller kraftigt expanderat i näringsrika, grunda våtmarker under 1800-talet och början av 1900-talet. Många av dem är uppenbart gynnade av ökningen av övervattensvegetation, främst vassarna. Dit hör svarthakedopping, rördrom, brunand, vigg, rörhöna, skrattnäs, dvärgnäs och svarttärna. Flera av dessa arter har sitt ursprung i grunda sjöar i sydöstra Europa och sydvästra Asien. I dessa områden där torka är vanlig kan dessa fågelarter ha utvecklat anpassningar som innebär hög spridningsförmåga (Järvinen & Ullstrand 1980). Därmed har de snabbt kunnat kolonisera gynnsamma områden när förutsättningarna förändrats t ex genom biotopförändringar orsakade av förändringar i vegetationen. Flera av dessa arter var tidigare dessutom utsatta för omfattande äggtäkt både inom och utom landet, vilket kan ha medverkat till att hålla populationerna nere och begränsa utbredningsområdet. Man bör komma ihåg att även relativt småvuxna arter var utsatta för äggtäkt. Så talar Engelhart (1869) om "oförståndigt äggtlockande" som orsak till svarttärnans avtagande i Hjälsaviken. Rörsångaren är direkt beroende av tillgången på fjölsrösvassar. Gråhoppssångaren har koloniserat det vegetationsbälte innanför bladvassen som i takt med reducerat kreatursbete och slätter fått ett stort inslag av höga örter och buskar.

År 1988 kom hela 50 pilgrimsfalkungar på vingarna—den högsta siffran sedan mitten på 1960-talet. Av dessa falkar bidrog avelsverksamheten inom "Projekt pilgrimsfalk" med 34 ungar. Arten fanns kvar i Mälaren in på 1960-talet. Här en ungfågel. *Young Peregrine falcon*. Foto: Peter Lindberg/N

Silltruten, havstruten och strandskatan, som har sin huvudsakliga utbredning vid havskusterna, har i vårt land koloniserat många insjöar, speciellt under det senaste halvsekllet. Det är troligare att detta har att göra med beståndens täthet längs kusterna och minskning av förföljelsen och äggtäkten än med förändrade förhållanden i Mälaren.

Betraktar vi förändringarna ur kronologisk synpunkt finner vi att den första 40-årsperioden karaktäriseras av bortfall av sju arter, varav fem är vadare, samt ett tillskott av två arter. Under perioden 1900-40 försvinner två arter, varav ytterligare en är vadare, medan tillskottet är sju arter. Under perioden 1940-80 förlorar Mälaren tre arter, varav två är rovfåglar. Samtidigt erhålles ett tillskott av icke mindre än nio arter. Från och med sekelskiftet har således antalet vattenfågelarter i Mälaren ökat undan för undan. Under hela undersökningsperioden har vi tolv förluster, vilket betyder en försvinnande art per decennium. Antalet nyttillskott är 1.5 arter per decennium vilket ger en nettoökning på 0.5 arter. Ökningstakten är större under perioden från 1900 och framåt. Antalet nyttillskott per decennium är då 2.0 medan antalet försvinnanden är 0.6 dvs en nettoökning med 1.4 art per decennium.

Såsom konstaterats av Järvinen och Ulfstrand (1980) och Arvidsson och Schafferer (1986) är den ökade ornitologiska aktiviteten inte av avgörande betydelse i sammanhanget. I fallet

Mälaren kan man tänka sig att dvärgmåsens och svartörnans kolonisation under 1940-talet skulle ha kunnat förbli oupptäckt vid lägre ornitologisk aktivitet. Ökningen av artantalet under 1900-talet och dess senare del är alltså en realitet.

Summary. *The breeding waterbird fauna of lake Mälaren 1860-1980.*

Lake Mälaren—the third largest in Sweden with an area of 1.122 km²—is situated west of Stockholm in central Sweden. The lake is divided in several basins and bays with very diverse topography, hydrology and vegetation. There are oligotrophic basins as well as shallow, almost isolated bays some of which are among the best bird lakes in Sweden.

The information in the literature and from ornithologists was used for "reconstruction" of the breeding waterbird fauna of lake Mälaren 1860-1980. The total number of species breeding in 1860 was 39, while in 1980 the number was 45. During the period 1860-1900 seven species disappeared and two colonized, in 1900-40 two species ceased to nest while seven species immigrated. From 1940 to 1980 three species left and nine appeared. Raptors and waders are the most apparent losers while waterfowl and gulls are the winners.

Habitat changes seem to be the main reason for the faunistic changes recorded. Eutrophication including expansion of the reeds, and growth of bushes and tall herbs owing to reduced grazing, are supposed to be mainly responsible.

Referenser

- Ahlén, I. 1977. Faunavård. Stockholm.
- Arvidsson, B. & Schafferer, T. 1986. Artomsättning, populationsstorlek och populationsutveckling sedan 1850 hos häckande våtmarksarter i Vänerne. - *Vår Fågelvärld*, 45:254-266.
- Brusewitz, G. 1988. *Uppländska fåglar då och nu—Almare-Staket under 200 år - Fåglar i Uppland*, 157-18.
- Curry-Lindahl, K. 1959-63. *Våra fåglar i Norden*. Band 1-4. 2a uppl. Stockholm.
- Douhan, B. 1988. Skrattnåsen i Uppland 1987. - *Fåglar i Uppland*, 15:29-42.
- Ekman, S. 1922. *Djurvärldens utbredningshistoria på Skandinaviska halvön*. Stockholm.
- Engelhart, G. 1869. Jagtzoologiskt från Hjelstaviken (Uppland). - *Svenska Jägareförbundets Nya Tidsskrift*, 7:214-218
- Engelhart, G. 1882. *Sumpöhnan, Gallinula chloropus (Latham)*. - *Svenska Jägareförbundets nya tidsskrift*, 20:289-290.
- Essen, K. von 1941. *Fågelnotiser från Mälaren*. - *Fauna och Flora*, 36:86-88.
- Essen, K. von. 1942. *Biologiska studier rörande snatteranden Anas strepera*. - *Fauna och Flora*, 37:49-57.
- Fischerström, J. 1785. *Utkast till beskrifning om Mälaren*. Stockholm.
- Floderus, M. 1925. *Bidrag till Västmanlands fauna*. - *Fauna och Flora*, 20:177-183.
- Gunnerbeck, E. 1935. *Viggår häckande i Mälaren*. - *Fauna och Flora*, 30:139-140.
- Hartman, C. 1859. *Strödda bidrag till Skandinavien's fågel fauna*. Stockholm.
- Höglåhl, T. 1917. *Bättre skydd för vårt lands djurvärld*. - *Sveriges Natur Årsbok*, 8:10-139.
- Jägerskiöld, L. A. 1919. *Om förändringar i Sveriges fågelvärld under de senaste 75 åren*. - *Sveriges Natur Årsbok*, 10:47-73.
- Jägerskiöld, L. A. & Kolthoff, G. 1898. *Nordens Fåglar*. Stockholm.
- Järvinen, O. & Ulfstrand, S. 1980. *Species turnover of a continental bird fauna: Northern Europe, 1850-1970*. - *Oecologia*, 46:186-195.
- Kolthoff, G. 1899. *Om fågellifvet vid Upsala*. Ur *djurens lif*. Skildringar. Band 1:5-26.
- Kolthoff, G. 1907. *Om förändringar i Svenska fågel fauna under det sist förflyttna halfsekllet*. Studier, zoologiska tillägnade prof. T. Tullberg på hans 65-årsdag. S 155-171. Uppsala.
- Lindroth, A. 1930. *Hjelstaviken*. Ett uppländskt

fågelparadis. Naturens liv i ord och bild. Del 2. (s.155-171). Ny följd.

Lönneberg, E. 1915. Sveriges ryggradsdjur. II Fågellarna. Stockholm.

Lönneberg, E. 1920. Några ord om Hjälsstavikens fågel fauna. - Sveriges Natur, II:16-24.

Mesch, J. A. 1844. Upsalatraktens Fauna. - Öfversigt af Kongl. Vetenskaps-Akademiens Förhandlingar 1844:33-91.

Mevius, W. 1868. Bidrag till Sveriges ornithologi. Berättelse om en resa till Öland och Skåne. - Öfversigt af Kongl. Vetenskaps-Akademiens Förhandlingar 1868:251-293.

Nilsson, S. 1858. Skandinavisk fauna. II. Fågellarna. Lund.

Risberg, L. 1979. Fågelrapport för 1978. - Vår Fågelvärld, 38:251-275.

Sundström, C. R. 1890. Mittheilungen des Ornithologischen Komittees der Königliche Schwedischen Akademie der Wissenschaften 16, afd 4.

Svärdson, G. 1950. Silltrut *Larus fuscus* häckar i östra Mälaren. - Vår Fågelvärld, 9:108.

Tengmalin, P. G. 1783. Ornithologiska anmärkningar, gjorda vid Almare-Stäket i Uppland. - Kongliga Vetenskapsakademiens Nya Handlingar, IV:43-55. Stockholm.

Wikström, J. E. 1840. Stockholms Flora. Stockholm. Wright, M., W., F. von & Lönneberg, E. 1924-29. Svenska Fåglar. Stockholm.

Ödman, S. 1783. Utkast till Måse-Slägtets Historia. - Kongliga Vetenskapsakademiens Handlingar, 89-122.

Ödman, S. 1792. Specimen Ornithologiae Wermöensis. - Nova Acta Regiae Societas Scientiarum Upsalensis, V:50-84.

Österlöf, B. 1945. Gladan *Milvus milvus* L. förekomst i Sverige. - Vår Fågelvärld, 4:101-136.

Åke Andersson, Svenska Jägareförbundet, Box 7002, 750 07 Uppsala

Ölands södra udde— klassisk fågelmark

Boken *Ölands södra udde—klassisk fågelmark* ger dig möjlighet att få svar på många frågor som t.ex.

- Öttenby ett namn du och många andra idag förknippar med fåglar och fågeliskådande, men hur började det en gång?
- Varför har fler fågelarter setts på Öttenby än i de flesta landskapen i Sverige?
- Hur är årets alla månader fågeliskådarmässigt på denna väderutsatta udde?
- Vad gör man idag på Sveriges äldsta och en internationell fågelstation?

Fågelskäddning—häftigfågelning—på 1950-talet. Upplygna på bilens toistag (fr v) bokens redaktör Boris Engström, Jerry Nymann, Sig "Pippen" Helligren, Lars Westin och vid raten Göran Nilsson, Öttenby den 2 maj 1952.
Folk: Rune Kånger

Urna dig boken inför ditt nästa Ölandsbesök—du blir väl påläst både på historiskt och aktuellt. Missa inte chansen—beställ den redan idag!

(Boken innehåller 200 ill. och omlattar 224 sidor.)

Beställning

Medlemmar i UOF erbjuds den för endast 248:- (ord. pris 273:-) plus porto 20:- genom **Öttenby fågelstation**, P1 1500, 380 65 Degerhamn (0485-601 93) eller sätt in summan på pg 59 22 66-1, så kommer boken som en flyttfågel på posten!

Svarthakedoppingen i Uppland 1988

BILL DOUHAN

Vad händer med landets—och Upplands—svarthakedoppingar? Ser du, föregående heltackande inventering gjordes 1981. Hur mycket hänt med arten. Svarthakedoppingen som man varit van vid att få bekräfta sig med i nästan varje eurofj vattenpöl är numera en på många håll sällsynt häckfågel.

Efter toppåret 1975 har populationen visat en kraftigt vikande trend fram till idag. Bill Douhan, som även ansvarat för föregående populationsuppskattning, redovisar här artens situation i dagsläget och jämför den med situationen i övriga Sverige. Faktorer som kan påverka utvecklingen diskuteras avslutningsvis.

Douhan, B. 1989. Svarthakedoppingen i Uppland 1988. - Fåglar i Uppland, 16:13-27.

Svarthakedoppingen är en förhållandevis sen invandrare i Sverige. Den noterades som häckfågel på Gotland och Öland vid mitten av 1800-talet och etablerade sig på fastlandet i början av innevarande århundrade. Det första fyndet i Uppland gjordes vid Hjälsstaviken 1909 och det var också här som landskapets första häckning konstaterades 1919.

Arten etablerade sig efter hand på nya lokaler och det fanns en tendens till sprängvisa framryckningar i utvecklingen. Ett sådant år var 1950 då några sjöar i Roslagen plötsligt hyste flera häckande par. Hur beståndsutvecklingen fortlöpte under 1950- och 60-talet vet vi inte så mycket om men nya häckningslokaler påträffades efter hand.

I slutet av 1970-talet minskade eller försvann svarthakedoppingen helt från många lokaler och detta faktum gjorde att arten inventerades i Uppland 1981 (Douhan 1983). Täckningsgraden för inventeringen var mycket god och det häckande beståndet i Upplands insjövävatten uppskattades till cirka 310-330 par. Därtill beräknades cirka 25 par finnas i innerskärgården och Mälaren. Efter 1981 har svarthakedoppingen fortsatt att minska i Uppland. Den har försvunnit från många tidigare häckningslokaler under 1980-talet och på andra har antalet par minskat. För att få en uppfattning om den fortsatta negativa utvecklingen för svarthakedoppingen beslutade Rapportkommittén för Uppland att genomföra en ny inventering 1988.